

چکیده

مقام انسان در دایره وجود، بسیار عالی است. خداوند انسان را به گونه ای خلق کرده که می تواند تا سدره المنتهی پیشرفت نماید و با رعایت اخلاق به اوج مقام انسانیت برسد از طرفی جایگاه بی بدیل پیامبر اسلام حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) و امتیازات منحصر به فردشان، مورد اتفاق عموم مسلمانان و بسیاری از آزاد اندیشان دنیا است. خداوند مقام محمودیت مطلق را طبق آیه ۷۹ سوره اسراء «أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا» به پیامبر (صلی الله علیه و آله) بخشید تا همه حمدها و ستایش ها متوجه او باشد؛ چرا که وی صادر نخست، تعیین اول، خلق نخست، وجه الله کامل و تمام، مظهر کامل و تمام مقام الوهیت بلکه هویت محض و مطلق است. با زنده دانستن قرآن و مستمر بودن پیام آن برای تمام نسل ها راه رسیدن به مقام محمود برای تمام انسانها باز است و چون نوع و سبک زندگی انسان ها و شیوه های الگوپذیری آنان، زمینه تغییر و تحول مادی و غیر مادی در هر فرد به وجود می آورد؛ پژوهش حاضر برآن است تا مراحل کسب مقام محمود را از نظر آیات و روایات به صورت توصیفی-تحلیلی بررسی نماید و جستار به صورت کتابخانه ای بوده و هدف کاربردی می باشد. این نوشتار بعد از مفهوم شناسی کلمات کلیدی در بخش اول به بررسی مقام محمود در آیات و روایات در بخش دوم و سپس به بررسی مراحل نیل به مقام محمود در آیات و روایات در بخش آخر پرداخته است. نتایج حاکی از آن است که راههای کسب مقام محمود معرفت خدا، تقوا، تهجد و ... است.

واژگان کلیدی: آیات و روایات، مراحل کسب، مقام محمود

^۱. طلبه سطح دو، حوزه علمیه ریحانه النبی، رفسنجان

مقدمه

برخی از مقامات انسانی، مقامات بلند و والایی هستند که حتی خداوند آن را برای اشرف آفریده های خود، شرافت بزرگ بر می شمارد و از انسان ها می خواهد که هدف سیر و سلوک زندگی خویش را آن قرار دهند. از جمله این مقامات انحصاری انسان، مقام محمود است.

در ضرورت پرداختن به این مسئله همین بس که مقام محمود از سوی خداوند ستوده و به عنوان مطلوب، مقصد و مقصود تبیین و توصیه شده است.

مقام محمود به سبب اهمیت و جایگاه خاص خود در حیات دنیوی و اخروی، افزون بر راه ها و ابزارها و مسیرهای دسترسی عمومی، دارای راه ها و ابزارهای خاصی هست که فرصت رسیدن را در کوتاه ترین، زیباترین، آسان ترین و بهترین شکل و شیوه فراهم می کند. که مقاله حاضر برآن است تا به شرح این مراحل و راهها بپردازد.

در مورد مراحل کسب مقام محمود از دیدگاه آیات و روایات تا کنون مقاله ای نگاشته نشده است اما در مورد مقام محمود می توان به آثاری چون: «بررسی نقادانه رویکرد پیشوایان اهل حدیث به «مقام محمود» اثر باقرزاده، عبدالرحمان؛ شریفی، محمد؛ «تاثیر عمل صالح در شفاعت شافعان روز جزاء از منظر قرآن» به قلم انصاریان، نسرین؛ «چیستی «مقام امن» در ادبیات عرفانی» نوشته ی تاجیک، ابوالفضل اشاره کرد.

وجه تمایز این مقاله با آثار دیگر این است که راههای رسیدن به مقام محمود را از دیدگاه آیات و روایات مورد بررسی قرار داده است.

۱. مفهوم شناسی

برای فهم بهتر مطالب یک پژوهش، شناخت مفاهیم و واژگان کلیدی آن، بسیار مهم است. به همین منظور در ابتدای مباحث، به بررسی معنای لغوی و اصطلاحی واژگان کلیدی پرداخته شده است که عبارتند از:

۱-۱. مقام محمود در لغت:

ابن فارس محمود را به معنای نیکو سیرت و مقابل مذموم معنا کرده و نیز گفته شده: صفت مفعولی از حمد، به معنای ستوده و ستایش شده است.^۱

حمید از حمد به معنای ستایش، از اسمای حسنی الهی است. برخی حمید را به معنای اسم فاعلی یعنی حامد گرفته اند و گفته اند که مراد از حمید بودن خداوند، این است که وی ستاینده خود و هم چنین ستاینده مومنان است. برخی دیگر بر این باورند که حمید به معنای اسم مفعولی یعنی همان محمود است که در این صورت حمید به معنای ستوده خواهد بود. بر این اساس معنای حمید ستودن خدا خودش یا مومنان است.^۲ حسن مصطفوی بر این باور است که حمید به معنای کسی است که ستایش برای او ثابت شده است.^۳ بنابراین، اطلاق حمید به معنای فاعلی یعنی حامد و یا مفعولی به معنای محمود بر خداوند جایز است.^۴

مقام در لغت به معنای منزلت، مرتبت، درجه، پایه، رتبه و جایگاه آمده است. گفته-اند: مقام محمود، درجه اعلای از حسنات است.^۵

^۱ ابن فارس، مقائیس اللغة، ج ۲، ۱۰۰

^۲ سمعانی، روح الارواح فی شرح اسماء الملك الفتح، ص ۴۶۷

^۳ مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۲، ص ۳۲۶

^۴ راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ص ۲۵۶

^۵ دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۱۴، ص ۱۲۹۸

۱-۲. مقام محمود در اصطلاح:

«مقام محمود» اصطلاحی است قرآنی، برگرفته از آیه ۷۹ سورة اسراء «وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا»؛ «و پاسی از شب را (از خواب برخیز، و) قرآن (و نماز) بخوان! این یک وظیفه اضافی برای توست؛ امید است پروردگارت تو را به مقامی در خور ستایش برانگیزد.» و در بیان مفسران، عده‌ای آن را جایگاه و مقام ویژه‌ای برای حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) دانسته‌اند که در آن مقام، اشراف بر همه خلایق دارد و هر چه بخواهد خدا به او می‌دهد.^۱ اما بسیاری از مفسران مقام محمود را مطلق مقام شفاعت دانسته‌اند.^۲ و برخی نیز بر این نظرند که مراد از مقام محمود، مقام شفاعت عظمای حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) است.^۳

مجلسی یکی از معانی آن را، اهلیت یافتن، برای ظهور امام مهدی (عج) می‌داند:

«الْمَقَامَ الْمَحْمُودِ؛ ای مقام الشَّافِعَةِ، أَيْ يُؤْهِلُنِي لِشَفَاعَتِكُمْ، أَوْ ظُهُورَ إِمَامِ الْحَقِّ، وَ إِعْلَاءَ الدِّينِ وَ قَمْعُ الْكَافِرِينَ»^۴؛ «الْمَقَامَ الْمَحْمُودُ»؛ یعنی مقام شفاعت یا اهلیت شفاعت یا اهلیت ظهور امام زمان (عج) الله تعالی فرجه الشریف) یا زنده کردن دین یا از بین بردن کفار.

در اصطلاح عرفا، «مقام محمود؛ مجالست است در حال شهود».^۵ «به معنای نشستن در حضور حق تعالی می‌باشد.»

۲. مقام محمود در قرآن و روایات

«مقام محمود» در قرآن تنها یک بار، آن هم در آیه: (وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا) (اسراء: ۷۹)؛ آمده است.

^۱. طبرسی، تفسیر مجمع البیان، ج ۶، ص ۲۸۳ / عروسی حویزی، تفسیر نور الثقلین، ج ۳، ص ۲۰۶

^۲. فیروز آبادی، تنویر المقباس من تفسیر ابن عباس، ص ۲۴۰

^۳. طباطبائی، تفسیر المیزان، ج ۱، ص ۱۷۸ / مکارم شیرازی و دیگران، تفسیر نمونه، ج ۱۲، ص ۲۳۲

^۴. مجلسی، بحار الانوار لدرر اخبار الثائمه الاطهار، ج ۱۰۱، ص ۳۰۲

^۵. سجادی، فرهنگ لغات و اصطلاحات عرفانی، ص ۷۳۷

جمله «وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ» به منزله سبب و مقدمه برای رسیدن به مقام محمود است و منظور از آن، قرائت قرآن و تهجد بعد از خواب «نافله» فضیلت «لک»؛ مخصوص تو است. «عسی» به معنای «ترجی» (امیدواری) است. در تفاسیر آمده: «عسی» هرگاه در رابطه با خدا به کار رود به مفهوم لزوم و وجوب است.^۱ «مقام» در اینجا به مفهوم «بعث» و متضمن معنای اقامت است و مفعول مطلق می‌باشد؛ یعنی خداوند تو را در قیامت در موقعیتی پرشکوه و مقامی بلند و ستوده قرار می‌دهد و خلق از اولین تا آخرین، تو را ستایش می‌کنند و در این مقام است که برتری پیامبر (صلی الله علیه و آله) بر همگان روشن و آشکار می‌شود و در این جایگاه است که هرچه از اوحضرت رسول (صلی الله علیه و آله) بخواهند و شایسته آن باشند، آن حضرت به اذن خدا اعطا می‌کند.^۲

مقام محمود جایگاهی ستوده و منزلتی والاست که در نتیجه تهجد آن حضرت (صلی الله علیه و آله) به ایشان عنایت شده است و روشن است که «این مقام درجه و رتبه‌ای اعتباری نیست، بلکه واقعیت و موجودیتی است که موهبه و اکتساباً خداوند متعال آن را به حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) عنایت کرده است»^۳ علامه طباطبائی می‌فرماید: «چون هیچ قیدی بیان نشده است، گویا همه مخلوقات این مقام حضرت را حمد و ستایش می‌کنند».^۴

و این رحمت گسترده خداوند متعال است که از رحمانیت او سرچشمه گرفته، خداوندی که محمود مطلق است، این حقیقت را می‌توان از آیات قرآن کریم به دست آورد؛ آنجا که می‌فرماید: «يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلِي عَنْ مَوْلِي شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ، إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ»^۵؛ «روزی که هیچ دوستی کمترین کمکی به دوستش نمی‌کند، و از هیچ‌سو یاری نمی‌شوند مگر کسی که خدا او را مورد رحمت قرار داده.» رحمت استثنا شده در این آیه، همان اذن و اجازه‌ای است که در آیه: «يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ»

^۱. طبرسی، تفسیر مجمع البیان، ج ۶، ص ۲۸۳

^۲. همان، ج ۶، ص ۱۸۵

^۳. حسینی طهرانی، معاد شناسی، ج ۸، ص ۱۳۰

^۴. میر باقری، مقام محمود، ص ۱۳

^۵. دخان، ۴۱-۴۲

بر تو باد تلاوت قرآن، به درستی که تلاوت قرآن کفاره است برای گناهان و حجاب از آتش و امان از عذاب است و برای کسی که قرآن می خواند به ازای هر آیه ثواب صد شهید نوشته می شود.

نتیجه گیری

مقام و مراتب گوناگونی برای پیامبران، ائمه و افراد خاص و محبوب خداوند وجود دارد، مقام‌هایی که برخی از انسان‌های عادی و معمولی هم می‌توانند به آن دست یابند و رتبه و جایگاه خویش را در پیش پروردگار بالاتر ببرند، یکی از این مقامات، مقام محمود است؛ مقام محمود در قرآن یک بار در آیه «وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَصِيَ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَّحْمُوداً». آمده است؛ جمله «وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ» به منزله سبب و مقدمه برای رسیدن به مقام محمود است. با دقت در روایات و کتب تفسیری مشخص می‌شود این مقام، جایگاهی ستوده و منزلتی والاست که بسیاری از مفسرین آن را مقام شفاعت پیامبر دانسته‌اند. البته رسیدن انسان به این مقامات منوط به رعایت قوانین و شرایطی است که خداوند برای آن در نظر گرفته است که از جمله آنان می‌توان به معرفت الهی، تقوا، انجام فرایض علی‌الخصوص نماز شب و... اشاره کرد. بنابر این هر انسانی بخواهد در مسیر توحید سیر کرده و به مراتب بالاتری برسد باید طبق آیات قرآن و روایات و سیره معصومین (علیهم السلام) عمل نماید.

منابع

قرآن

منابع عربی

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، **من لا يحضره الفقيه**، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ دوم، ۱۴۱۳ ق
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، **الامالی**، تهران: کتابچی، چاپ ششم، ۱۳۷۶ ش
۳. ابن شعبه الحرانی، ابو محمد، **تحف العقول**، قم: مؤسسه النشر الاسلامی (التابعه) لجماعة المدرسين بقم المشرفة الايران، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق
۴. ابن عاشور، محمد طاهر، **تفسير التحرير و التنوير المعروف بتفسير ابن عاشور**، بيروت : مؤسسه التاريخ العربی، بی چا، ۱۴۲۰ ق
۵. ابن فارس، احمد، **معجم مقاييس اللغة**، بيروت : دارالفکر، چاپ اول، ۱۳۹۹ ق
۶. ابن منظور، محمد ابن مکرم، **لسان العرب**، بيروت : دار صادر، چاپ سوم، ۱۴۱۴ ق
۷. حر العاملي، محمد بن الحسن، **وسائل الشيعه**، بيروت : موسسه آل البيت دار احياء التراث العربی، ۱۳۶۷ ش
۸. حمیری، نشوان بن سعيد، **شمس العلوم**، دمشق : دار الفكر المطبعة العلمية، چاپ اول، ۱۴۲۰ ق
۹. راغب اصفهانی، حسين بن محمد، **المفردات في غريب القرآن**، دفتر نشر الكتاب، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق
۱۰. صدرالمآلهين، محمد بن ابراهيم، **تفسير القرآن الكريم**، قم: انتشارات بيدار، چاپ دوم، ۱۳۶۶ ش
۱۱. طباطبائي، سيد محمد حسين، **تفسير الميزان**، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۷ ش
۱۲. طبرسي، ابوعلی الفضل بن الحسن، **تفسير جوامع الجامع**، تهران: انتشارات دانشگاه تهران و مدیریت حوزه علمیه قم، ۱۳۷۷ ش
۱۳. طبرسي، ابوعلی الفضل بن الحسن، **تفسير مجمع البيان**، تهران: انتشارات فراهانی، ۱۳۸۰ ش

۱۴. عروسی حویزی، عبدعلی بن جمعه، تفسیر نورالثقلین، قم: المطبعة العلمية، ۱۳۸۳ق
۱۵. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات (الطبعة الاولى) ۱۴۰۸ق
۱۶. فیروز آبادی، طاهر بن یعقوب، تنویر المقباس من تفسیر ابن عباس، بیروت: دارالفکر، بی تا
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، قم: سازمان اوقاف و امور خیریه، انتشارات اسوه ۱۳۷۵ش
۱۸. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار لدرر اخبار الائمه الطهار، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۱۹. مجلسی، محمد باقر؛ المكتبة الاسلامیه، بیروت: الوفاء، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق
۲۰. مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: مرکز نشر علامه مصطفوی، چاپ اول، ۱۳۸۵ش
۲۱. مکارم شیرازی، ناصر، الأمل فی تفسیر کتاب الله المنزل، قم: مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام، چاپ اول، ۱۴۲۱ق
۲۲. هندی، علماءالدين على المتقى بن حسام الدين؛ كنز العمال، بیروت: مؤسسة الرساله، چاپ پنجم، ۱۴۰۵ ق

منابع فارسی

۱. حسینی طهرانی، محمد حسین، معاد شناسی، تهران: حکمت، ۱۳۶۰ش
۲. دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، تهران: موسسه لغتنامه دهخدا، ۱۳۶۵ش
۳. سبحانی، جعفر، منشور جاوید، قم: مؤسسه امام صادق (علیه السلام)، چاپ دوم، ۱۳۸۳ش
۴. سجادی، جعفر، فرهنگ لغات و اصطلاحات عرفانی، تهران: چاپ کتابخانه طهوری، ۱۳۷۰ش
۵. سمعانی، احمد ابن منصور، روح الأرواح فی شرح أسماء الملك الفتاح، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دوم، ۱۳۸۴ش

۶. عرفانی، مرتضی، معرفت خداوند در اندیشه شیخ مفید و علامه طباطبائی، حکمت و فلسفه، سال دوازدهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۵
۷. مصطفی پور، محمد رضا، یاد خدا، نشریه پاسدار اسلام ۱۳۸۷ شماره ۳۲۱
۸. مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، قم: مدرسه امام علی ابن ابی طالب، چاپ اول ۱۳۷۷ش
۹. مکارم شیرازی، ناصر، و دیگران، تفسیر نمونه، قم: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۰ش
۱۰. نیلی پور، مهدی؛ بهشت اخلاق، قم: موسسه ولی عصر (عج الله تعالی فرجه الشریف)، چاپ دوم، ۱۳۸۵ش